

دیوار در باغ ایرانی به مثابه رسانه‌ای روایتگر در مقیاس شهر

علی اکرمی حسن کیاده^۱/مجتبی انصاری^{۲*}

تاریخ انتشار مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۱۱

چکیده

بررسی و تحلیل نمونه‌های باغ‌سازی ایرانی در دوره‌ها و اقلیم‌های مختلف نشان می‌دهد که عنصر دیوار همواره حضوری پررنگ و اساسی در این گونه باغ‌ها داشته و هیچ نمونه‌ای را نمی‌توان یافت که فاقد این عنصر باشد. دیوار یکی از عناصر اصلی و وجودی باغ ایرانی دانست که با ابعاد کالبدی و معنایی آن گره خورده است. این عنصر به مثابه یک المان فرابعدی است که تحت تأثیر عوامل گوناگون، شکلی خاص به خود می‌گیرد و چارچوبی برای حفظ ارزش‌های مادی و معنوی باغ فراهم می‌آورد.

پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی، به بررسی دلایل وجودی و کارکردهای چندوجهی دیوار در باغ ایرانی می‌پردازد و استدلال می‌کند که دیوار در باغ ایرانی ورای کارکردهایی نظیر ایجاد میکروکلیمای پایدار، تأمین امنیت در برابر تهدیدات بیرونی و ایجاد درون‌گرایی و حریم خصوصی به عنوان یک رسانه روایتگر در مقیاس منظر شهری عمل می‌کند. به تعبیری دیوار در باغ ایرانی راوی شرایط امنیتی، اجتماعی و اقتصادی، قدرت و ثروت ساکنین، نمایش نحوه زیست و آداب ساکنین و نیز گونه عملکردی باغ است؛ که تأثیر ویژه‌ای بر ادراک شهروندان و مسافران از منظر شهری می‌گذارد. در این راستا، ویژگی‌های کالبدی دیوار به عنوان ابزاری برای بیان روایت‌های فرهنگی و عملکردی باغ ایرانی معرفی شده و کارکردهای آن در انتقال پیام‌های نمادین و معنایی تحلیل می‌گردد. یافته‌های این پژوهش به درک عمیق‌تری از جایگاه دیوار در باغ‌های ایرانی به عنوان یک عنصر روایتگر کمک می‌کند و بر اهمیت این عنصر در خوانش منظر شهری دارد.

واژگان کلیدی: دیوار، باغ ایرانی، پائیرا-دائیزا، پردیس، عناصر.

۱- پژوهشگر دوره دکتری معماری منظر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۲- استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول: Ansari_m@modares.ac.ir

آباد

شماره ۹۲، زمستان ۱۴۰۳
۱۱۳-۱۲۰

۱- مقدمه

دیوار، عنصری جدایی‌ناپذیر و ازلی در تاروپود باغ‌سازی ایرانی است. بررسی و مشاهده نمونه‌های باغ‌های ایرانی در ادوار و اقلیم‌های مختلف نشان می‌دهد که تقریباً هیچ باغی را نمی‌توان یافت که فاقد عنصر دیوار باشد (انصاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۲). این حضور پررنگ، دیوار را به یکی از ارکان اصلی و بایندی باغ ایرانی تبدیل کرده است؛ قابی مستحکم که ابعاد مختلف معنایی و کالبدی باغ را در خود جای می‌دهد.

گره خوردن مفهوم باغ ایرانی با دیوار، قدمتی دیرینه دارد تا جایی که اولین نام نهاده شده بر باغ ایرانی، یعنی «پائیرادائیزا»، به معنای «دیوار کشیدن پیرامون» است. این مسئله به خودی خود سوا لاتی اساسی را در باب ابعاد حضور پررنگ دیوار در ذهن ایجاد می‌کند: ریشه دیوار در فرهنگ و باور مردمان این سرزمین چیست؟ کارکرد آن در باغ ایرانی به چه نحو است؟ آیا تنها بعد کالبدی آن مدنظر است، یا ابعاد معنایی و فلسفی نیز در آن نهفته است؟ به بیان دقیق‌تر، فلسفه و حکمت حضور دیوار چگونه این عنصر را در ادوار مختلف باغ‌سازی ایرانی توجیه می‌کند؟

هدف این مقاله، تبیین نقش دیوار به عنوان یک رسانه روایتگر در باغ ایرانی است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، در پی جمع‌آوری و تحلیل آراء صاحب‌نظران و اساتید این حوزه در پاسخ به سؤالات ذکر شده و بیان ابعاد جدید از دیوار در باغ‌سازی ایرانی است.

۲- معنای لغوی دیوار

در فرهنگ‌های لغت واژه دیوار در به معنای جدار و بنائی که در اطراف خانه می‌گذارند و بدان وی را محصور می‌کنند و هرچیزی که فضائی را محصور کند خواه از مصالح بنائی باشد و یا جز آن. آنچه در این تعریف به وضوح مشخص است «محسوریت» حاصل از حضور دیوار است یعنی هرگاه انسان دست به ساختن دیوار زده آگاهانه به دنبال محسوریتی در برابر عوامل (گاه نامساعد و یا ناخوشایند) بیرونی و ایجاد تمایز میان درون و بیرون بوده است؛ مانند آنچه که ما به خانه نسبت می‌دهیم یعنی چار دیواری، اشاره به جدایی و ساختن مفهوم درون در برابر بیرون دارد.

۳- ریشه دیوار در باغ ایرانی

یکی از قدیمی‌ترین اشارات به حضور دیوار در باغ ایرانی را می‌توان در ریشه واژه «پردیس» جست‌وجو کرد. واژه پردیس یا پارادایس که اشاره به باغ ایرانی دارد به ریشه قدیمی‌تر یعنی «پائیرا- دائیزا» برمی‌گردد که به معنای

محصور شده به وسیله دیوار است به نظر می‌رسد در میان عناصر تشکیل‌دهنده باغ ایرانی، دیوار نقشی بنیادی‌تر برعهده داشته است (مسعودی، ۱۳۸۹: ۱۰۰). به این ترتیب می‌توان بیان نمود که مفهوم باغ در ایران‌زمین از دیرباز به عنصر دیوار و به عبارتی دقیق‌تر به مفهوم «محسوریت» گره خورده است. گزنفون نیز برای باغ‌های سلطنتی هخامنشیان از پائیرادائیزا استفاده می‌کند و آتیلیو پتروچیولی در کتاب باغ‌های اسلامی، عناصر اصلی باغ پاسارگاد به عنوان اولین نمونه باغ‌های سلطنتی ایرانی را میوه‌زاری محصور بین چندین دیوار، کوشک و نهرهای آب معرفی می‌کند (پتروچیولی، ۱۹۴۵: ۵۰). به عقیده منصوری نیز دیوار در باغ ایرانی از عناصر درجه یک و اصیل باغ محسوب می‌شود که تشکیل باغ ایرانی بدون آن ممکن نیست (منصوری، ۱۳۹۴: ۷).

اما محسوریت باغ ایرانی تنها به پیش از اسلام ختم نمی‌شود و در باغ‌های دوران اسلامی نیز ادامه می‌یابد. اشاره آیه ۲۳ سوره رعد به درهای بهشت به معنای محصور بودن آن می‌باشد: «که آن منزل بهشت‌های عدن است که در آن بهشت‌ها خود و همه پدران و زنان و فرزندان شایسته آن‌ها داخل می‌شوند در حالی که فرشتگان بر (تهنیت) آن‌ها از هر در وارد می‌گردند (انصاری و محمودنژاد، ۱۳۸۵: ۴۶).

۴- نقش دیوار در باغ ایرانی

۴-۱- دیوار؛ یک عامل اقلیمی

یکی از جنبه‌های عملکردی دیوار در باغ ایرانی نقش آن در ایجاد یک میکروکلیم یا خرد اقلیم پایدار در برابر شرایط اقلیمی نامطلوب کویری می‌باشد. در واقع بادهای گرم و خشک و طوفان‌های شنی کویر در تضاد با ذات و نیت کانسپت باغ ایرانی است که سعی دارد با افزایش سایه و میزان رطوبت، محیط فرحبخش درون را در برابر محیط گرم و خشک پیرامون ایجاد کند (مسعودی، ۱۳۸۹: ۱۰۴)؛ اما این تنها دلیل حضور دیوار در باغ‌سازی ایرانی نیست چرا که در باغ‌های شاه‌عباس در شمال ایران به رغم آب‌وهوای معتدل و مطلوب خزری همچنان باغ ایرانی با دیوار همراه است.

۴-۲- دیوار؛ یک عامل امنیتی

حفاظت از باغ و جان و مال ساکنین آن در برابر دزدها و حیوانات وحشی یکی دیگر از کارکردهای دیوار باغ می‌باشد که توسط صاحب‌نظران این حوزه موردتوجه قرار گرفته است. ساخت دیوار اطراف باغ مانع از ورود و تجاوز اغیار به باغ می‌شده، به همین دلیل باغ ایرانی همواره با دیواری محصور است که هم خلوتگاهی برای آرامش و گوشه‌نشینی و هم حفاظتی برای احساس و تأمین امنیت باشد (انصاری

۴-۴-۱- دلایل تقدس طبیعت پیش از اسلام

باغ و طبیعت در ایران زمین همواره دارای جایگاهی مقدس و محترم بوده است. ریشه باستانی واژه باغ از «bag» یا «بخش کردن» است و در سنگ‌نوشته‌های هخامنشی نیز به مفهوم خدا آمده است. این واژه در دین زرتشتی به اهورامزدا و در اوستا به خداوند و سرو بزرگ اشاره دارد (شاه‌چراغی، ۱۳۹۴: ۸). در واقع واژه باغ در ایران باستان به خودی خود بر امری قدسی دلالت می‌کرده که حاصل بخشش خداوند بوده و باید توسط مردمان محافظت شود. از طرف دیگر تداوم حیات ایرانیان باستان به کشاورزی و نیروهای موجود در آب و طبیعت وابسته بود، لذا، اسطوره‌های ایرانیان غالباً بر نیروهایی متمرکزند که در طبیعت دیده می‌شوند یا طبیعت، آن‌ها را منعکس می‌کند (حقیقت‌بین، ۱۳۸۹: ۲۱) که از آن جمله می‌توان به گیلگمش، آناهیتا، امرداد و ... اشاره کرد.

۴-۴-۲- دلایل تقدس طبیعت پس از اسلام

پس از اسلام نیز این امر تداوم می‌یابد چرا که قرآن کریم طبیعت را حاوی آیه و نشانه‌هایی از جمال و جلال خداوند می‌داند و انسان را به تفکر در آن دعوت می‌کند: «و اوست خدایی که بساط زمین را بگسترده و در آن کوه‌ها برافراشت و نهرها جاری ساخت... همانا در این امور متفکران را دلایلی روشن (بر قدرت آفریدگار) است» (رعد، آیه ۳). توصیف قرآن از بهشت، شامل سرسبزی، انهار و چشمه‌ها، با عناصر باغ‌سازی ایرانی همچون چهارباغ و غرفه‌ها تطابق دارد (انصاری و محمودنژاد، ۱۳۸۵). این هماهنگی الهام‌بخش ایرانیان مسلمان شد تا باغ‌هایی مشابه بهشت قرآنی بر روی زمین بسازند و قداست طبیعت را حفظ کنند.

انسان ایرانی همواره نگاهی دینی و ارزشی به طبیعت داشته و پیوندی عمیق با آن برقرار کرده است. باورهای مذهبی، پیش و پس از اسلام، سبب شده‌اند که طبیعت در فرهنگ ایرانی مقدس شمرده شود و مورد احترام قرار گیرد. این نگرش مبتنی بر احترام به طبیعت و جست‌وجوی نشانه‌های الهی که در تعالیم دینی به عنوان مظاهر قدرت و تقدس تأکید شده‌اند، به‌خوبی در طراحی باغ ایرانی تجلی یافته است (حقیقت‌بین و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۰). جدول ۱ علل کارکردی دیوار در باغ ایرانی را نمایش می‌دهد.

جدول شماره ۱- علل کاربرد دیوار در باغ ایرانی

و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۲). به عقیده متدین این موضوع بیشتر در باغ‌های برون‌شهری حائز اهمیت است (متدین، ۱۳۹۹: ۳۴)، درحالی که در باغ‌های سلطنتی درون‌شهری مانند ارگ کریم‌خان نیز به وضوح قابل مشاهده است که وجه امنیتی دیوار حتی بیش‌ازپیش شاخص شده است. در اینجا می‌توان به باغات خیابان چارباغ اشاره کرد که با وجود امنیت و شرایط سیاسی حاکم بر جامعه آن روزها، همچنان با حضور دیوار مواجه هستیم هرچند در این دوران دیوار باغ‌ها با ارتفاع و ضخامت کمتری به اجرا درمی‌آید و در بعضی موارد نیز (با کاربری عمومی) مشبک می‌شود (انصاری، ۱۳۹۴: ۷). حتی در باغ‌های شاه‌عباس در شمال کشور که از امنیت بالایی برخوردار بوده‌اند نیز دیوار جز لاینفک باغ محسوب می‌شود.

۴-۳- دیوار؛ عامل درون‌گرایی و محصوریت

محصوریت دیگر شاخصه مهم باغ ایرانی است که برگرفته از روحیه درون‌گرایی مردم سرزمینمان است و در دیگر بناهای ایرانیان نیز به صورت عاملی مهم و تأثیرگذار تبلور یافته است (انصاری، ۱۳۹۴: ۷). در واقع درون‌گرایی و محصوریت از دید مزاحم و چشم‌زخم‌جلوگیری می‌کند و منجر به آرامش خاطر ساکنین می‌شود. به نظر می‌رسد این مورد بیش از هر چیز در باغ‌ها مسکونی و سلطنتی مورد توجه بوده باشد (منصوری، ۱۳۹۴: ۷). باید توجه داشت مسئله درون‌گرایی و محصوریت نشان‌دهنده میل ذاتی انسان به داشتن حریم شخصی و خلوت می‌باشد که در هر دوره و جغرافیایی به‌گونه‌ای مرتفع شده است حال آنکه در روزگاری این حریم شخصی با دیواری گلی مقدور می‌شده و آن‌چنان که امروز این میل ذاتی به حریم شخصی به مرزی از اعداد و حروف در قالب یک گذرواژه در دنیای مجازی تبدیل شده است.

۴-۴- دیوار؛ به عنوان یک حریم مقدس

شرایط محیطی و اقلیمی سخت و همچنین کمبود آب و فضای سبز در فلات ایران زمین را می‌توان یکی از دلایل اهمیت و احترام به طبیعت دانست که از دیرباز انسان ایرانی را ملزم به همسازی و هم‌زیستی با طبیعت کرده است از سوی دیگر باور به خدایانی که ریشه در عناصر طبیعی دارند در پیش از اسلام و توصیفات بهشتی قرآن در پس از اسلام در طول ادوار مختلف تاکنون منجر شده باغ ایرانی پدیده‌ای فراتر از ابعاد مادی بیابد و هر قومی که روزی بر این سرزمین تاخت را در برابر خود تسلیم شده ببیند. در ادامه به بررسی دلایل تقدس باغ به تفکیک پیش و پس از اسلام می‌پردازیم:

جدول شماره ۱- علل کاربرد دیوار در باغ ایرانی

دلایل حضور دیوار در باغ ایرانی			
اقلیم	امنیت	درون‌گرایی	معنوی
ایجاد خرداقلیم	حفاظت از ساکنین و باغ و	روحیه درون‌گرایی مردمان	کمیاب بودن آب و گیاه
حفظ رطوبت	اموالشان در برابر دزدان و	میل ذاتی انسان به حریم شخصی	اسطوره‌های پیش از اسلام
افزایش سایه	حیوانات وحشی	اعتقاد به چشم‌زخم	طبیعت به عنوان آیه و نشان خداوند و
مانع بادهای شنی کویر			توصیفات قرآن از بهشت پس از اسلام

۵- بحث

تا اینجا به بررسی دلایل وجودی دیوار در باغ ایرانی پرداخته شد. این پژوهش قصد دارد تا براساس تحلیل منابع و متون مرتبط دیدگاه جدیدی را در ارتباط با این عنصر در باغ ایرانی مطرح نماید؛ یعنی نقش دیوار به عنوان یک رسانه روایتگر.

تا اینجا به بررسی دلایل وجودی دیوار در باغ ایرانی پرداخته شد. پژوهش حاضر قصد دارد تا نقش دیگری برای دیوار در باغ ایرانی مطرح نماید و آن کارکرد دیوار به عنوان یک رسانه روایی در باغ ایرانی است که در ادامه مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

دیوار؛ یک رسانه روایتگر

عنصر دیوار تحت عنوان چارچوب و قابی مستحکم برای تمامی ابعاد کالبدی و غیرکالبدی باغ ایرانی با حضوری پررنگ و ازلی در تاروپود باغ‌سازی ایرانی درهم‌پیچیده شده است، آن‌چنان که فلامکی می‌گوید: شناخت ما از باغ همه جا، سخن از دیوار کم‌وبیش رفیعی دارد که دورتادور باغ ساخته می‌شود، دیواری که میان محیط درونی و بیرونی حایل است، هم جداکننده درونی و هم جداکننده بیرونی باغ است و هم این دو را به یکدیگر پیوند می‌دهد. این دیوار یا حصار را به مثابه اولین عنصر معمارانه بگیریم که می‌خواهد وجود باغ را اعلان کند و همین جا است که نخستین پرسش در راه شناخت باغ ایرانی برایمان به میان می‌آید: آیا تمامی آنچه بیرون محیط باغ دیده‌ایم و شناختیم و زندگی کرده‌ایم، به هنگام گذر از این دیوار، پشت سرمان گذاشته می‌شود و ما - پس از گذار- اصولاً با جهانی دیگر روبرو خواهیم شد؟ (فلامکی، ۱۳۸۹: ۶۵۰) در حقیقت اولین برخورد مردم عام در کوی و برزن با کلیت باغ ایرانی، با دیواری است که نقش یک مدیوم و رسانه را ایفا می‌کند. به این معنا که دیوار مانند یک پیام‌رسان به مخاطب می‌گوید این یک «باغ» است و متناسب با ویژگی‌های کالبدی خود معین می‌سازد که چه نوع باغی است. به‌طور حتم حضور

دیوار در اطراف یک زمین در ناکجاآباد خبر از آبادی آن می‌دهد. از این‌رو، می‌توان گفت که دیوار برای باغ همانند یک کرانه عمل می‌کند و محصوریتی به باغ می‌بخشد که می‌تواند با گردهم آوردن چیزها، چشم‌انداز را به قرارگاه و مرکزی تبدیل کند که دارای خصلت ویژه‌ای است. (انصاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۲)

ویژگی‌های کمی و کیفی دیوار باغ ایرانی به عنوان یک رسانه با توجه به محل قرارگیری، نوع کاربرد شرایط و مقتضیات زمانه به شکل‌های مختلفی رقم خورده است. در مقاله خانه نماد خویشتن اثر کلر کوپر مارکوس خانه را از دو منظر درون و بیرون موردبررسی قرار می‌دهد، خانه هم فضا را محصور می‌کند (اندرون) و هم آن را پس می‌زند (هر چه در بیرون از آن قرار دارد)؛ بنابراین، خانه دو جزء متفاوت و بسیار مهم دارد: درون و نما. پس خانه به زیبایی نشان می‌دهد که انسان چگونه به خود می‌نگرد: اندرونی صمیمی یا خویشتن که از درون به آن نگریسته شود و تنها بر دوستان صمیمی که به درون آن دعوت می‌شوند آشکار می‌گردد و نمایی بیرونی در معرض دید همگان (به تعبیر یونگ، نقاب یا صورتک) یا خویشتنی که تصمیم می‌گیریم به دیگران نشان دهیم. (احد علیقیان، ۱۳۸۲: ۷۸) در نمونه‌های باغ ایرانی نیز ما شاهد چنین وضعیتی هستیم نمایش و انتقال پیامی از طرف صاحبان در درون باغ به مخاطبین عام در بیرون باغ، به‌طور مثال باغ‌هایی که برای نمایش قدرت و تسلط حاکم دوران خود با دیوارهای مستحکم و برج و باروهای عظیم شناخته می‌شدند. دکتر منصوری در بخشی از مقاله پدیدارشناسی دیوار در باغ ایرانی در توصیف باغ‌های حاشیه کاشان به نکته بسیار جالبی اشاره می‌کند: باغ‌های کوچک و زمین‌های بایر، همگی با دیوار محصور شده بودند؛ دیواری که به مراتب مهم‌تر و باشکوه‌تر از زمین یا باغ درون آن بود (منصوری، ۱۳۹۴: ۸) و این به خوبی تمایز میان درون و نما را به خوبی نشان می‌دهد آن جا که دیوار عاملی می‌شود برای نمایش خویشتنی که انسان تصمیم دارد به دیگران نشان

و فضای خلوت برای زندگی شخص، دیوارها قطورتر و مرتفع‌تر ساخته شده تا جایی که به صورت قلعه‌های مرتفع و گاهی به صورت دژ درآمده و برج‌های دیده‌بانی نیز در دیوار ساخته شده است. برای نمونه باغ بهشت حسن صباح در قلاع الموت، باغ فین کاشان و نیز باغ‌های شیراز در دوره صفوی از این جمله‌اند. مخلص کلام باغ قلعه با عناصر دفاعی همچون برج و بارو درصدد افزایش پارامتر امنیت است و این تصویر از دیوارهای باغ به دنبال بازنمایی شرایط امنیتی و ... آن ناحیه و دوره برای مخاطب است.

۵-۱-۲- دیوار؛ روایتگر نمایش قدرت و ثروت ساکنین

در ادبیات فارسی و در فرهنگ دهخدا اصطلاح «دیوار کوتاه» کنایه از «مفلس و تهیدست» می‌باشد و در فرهنگ‌نامه بلندی دیوار و مجلل بودن آن نمادی از ثروت و قدرت است و این موضوع می‌تواند توصیف دکتر منصوری از دیوار مجلل باغ‌های غیرمجلل حاشیه کاشان را به خوبی توجیه کند آنجا که دیوار به عنوان نمایشگری در خدمت زیست بیرون ساکنین است.

دیوار باغ‌های شهری و خانه‌های شهری به‌خودی‌خود چیز خاصی نداشتند اما بلندی دیوار و درختان دورتادور دیوار باغ، نمادی از ثروت و قدرت بوده است. دیوار باغ‌های حاکمان و افراد متمول شهر همواره پدیده‌ای لوکس بوده و به سبب ابعاد فیزیکی از خود را سایر باغ‌ها متمایز می‌نموده است لذا اهمیت جایگاه و مقام اشخاص نیز می‌تواند عاملی تأثیرگذار است. از طرفی دیگر ساخت دیوار و حضور دیوار نمادی از آبادی و عمران در منطقه خود حتی آنکه درون آن چیزی ساخته نشده باشد.

۵-۱-۳- دیوار؛ روایتگر نمایش نحوه زیست و آداب ساکنین

یکی دیگر از نکات قابل‌توجه، روحیات و خصوصیات افراد درون باغ می‌باشد چرا که الگوی زیست آن‌ها بر کالبد دیوار باغ تأثیرگذار است. خانواده‌هایی که نسل در نسل شهرنشین بودند نسبت به اشخاصی که اصالتاً از عشایر بودند و عادت به یکجانشینی و از آن مهم‌تر مرز و دیوار نداشتند برخوردی به‌غایت متفاوت داشتند. خانواده‌های شهرنشین به‌طور کلی به زندگی در فضاهای کوچک با دیوارهای کوتاه عادت داشتند در حالی که خانواده‌های عشایر علاقه‌مند به زیستن در باغ‌های دور از شهر و با دیوارهای بلندتر بودند.

۵-۱-۴- دیوار؛ نمایش گونه عملکردی باغ

گونه‌های عملکردی باغ ایرانی از جمله: باغ حکومتی، باغ

بدهد. به این ترتیب این نظر نیز در کنار عوامل و دلایلی که پیش‌تر ذکر شد قوت می‌گیرد. در ادامه به تفصیل به این پارامتر خواهیم پرداخت.

۵-۱-۵- دیوار رسانه خارجی

همان‌طور که پیش‌تر گفته شد دیوار در باغ ایرانی اولین سکانس مواجهه ما با باغ است. در واقع اهمیت دیوار برای تعریف باغ و یا به قول هایدگر به عنوان «آغاز حضور باغ»، همیشه جزء لاینفک برای باغ ایرانی بوده است (انصاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۲) که در مقیاس منظر شهری بر ادراک و تصویر ذهنی شهروندان اثر می‌گذارد. حال این کیفیات و ابعاد مختلف کالبدی دیوار است نوع باغ، ویژگی ساکنین آن و نیز شرایط فرهنگی، اقتصادی و سیاسی زمان ساخت آن را روایت می‌کند؛ ابعادی نظیر: ارتفاع، ضخامت، مصالح، میزان صلبیت یا تخلخل و نیز داشتن یا نداشتن عناصر دفاعی مانند برج و بارو. لذا شرایط دیوار باغ می‌تواند حاوی اطلاعاتی از شرایط امنیتی، اجتماعی و اقتصادی آن دوره باشد یا میزان قدرت و ثروت صاحبین و باغ را با شکوه هرچه بیشتر نمایان سازد و ابزاری برای نمایش قدرت حاکمین باشد و یا حتی نشان‌دهنده فرهنگ و آداب ساکنین باشد. در ادامه هر یک از این موارد موردبررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت.

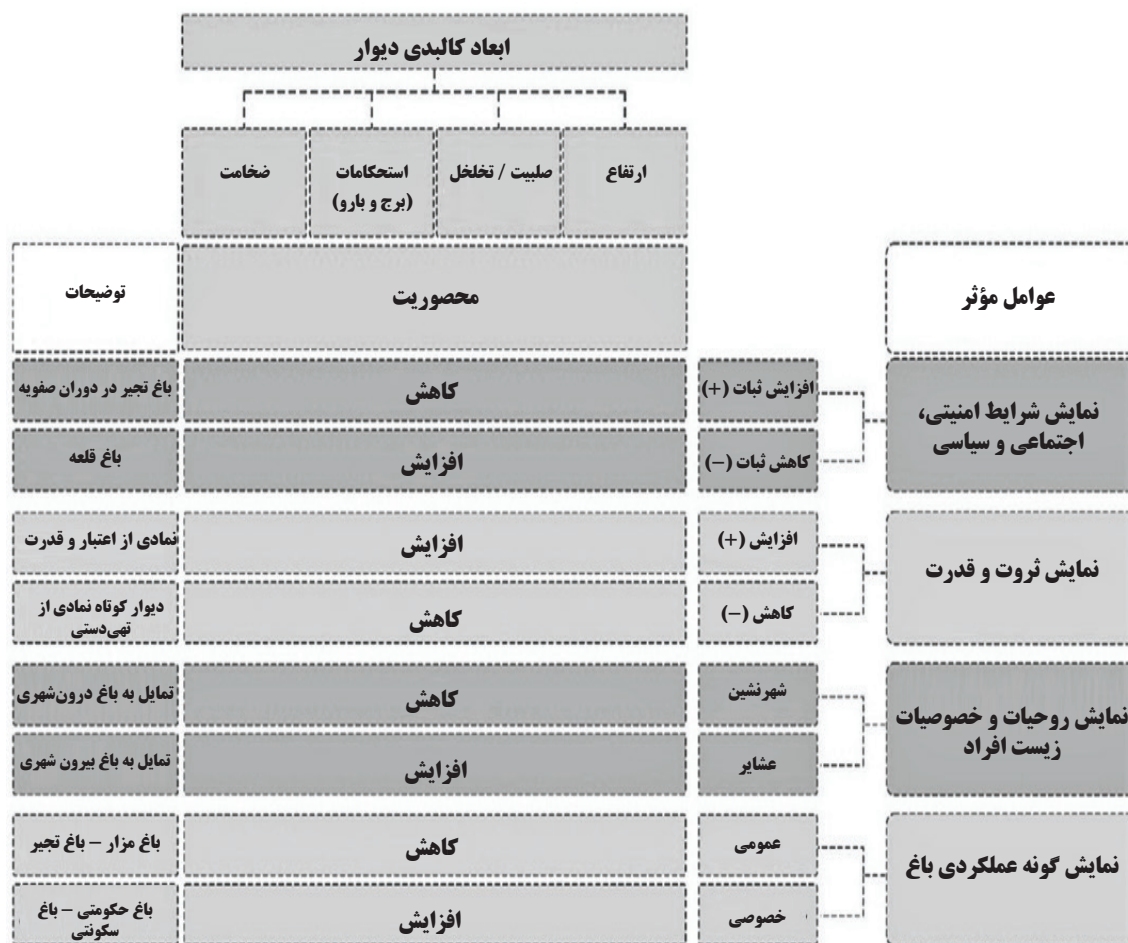
۵-۱-۱- دیوار؛ روایتگر شرایط امنیتی، اجتماعی و اقتصادی

می‌توان چنین بیان کرد که در هر دورانی که شرایط عمومی جامعه از حیث امنیتی، اجتماعی و اقتصادی مطلوب و رو به رشد بوده است ما به وضوح شاهد کاسته شدن بار امنیتی و صلبیت دیوارها بوده‌ایم در این باره مقایسه دو گونه باغ‌سازی باغ قلعه و باغ تجیر می‌تواند به خوبی این مسئله را روشن سازد. در دوران حکومت صفویان در ایران، امنیت سیاسی و رونق اقتصادی فراهم شده در جامعه موجب شد، باغ تجیر به عنوان باغ‌هایی با دیوار مشبک ایجاد شود چرا که اولین شرط لازم برای ایجاد این‌گونه باغ‌ها امنیت بوده است. (انصاری، ۱۳۷۸، ص ۱۷۸) در باغ تجیر در عین محصوریت و حضور دیوار با کاهش از صلبیت و محصوریت ۵۰ درصدی مواجه هستیم به‌طوری که باغ نه فقط برای ساکنین درون باغ بلکه برای عابرین در سطح شهر نیز منظرسازی می‌کند. از سوری دیگر با باغ قلعه مواجه هستیم باغی با ویژگی‌های دفاعی برجسته درست در نقطه مقابل باغ تجیر. در برخی از دوره‌های تاریخی و نیز برخی از شهرهای به دلیل ویژگی‌های خاص و عمدتاً جهت محافظت از باغ در برابر حمله حیوانات، حفاظت از ساکنین باغ در برابر حمله دشمنان، ایجاد آرامش روانی

باغ‌سازی همچون باغ‌های حکومتی به سبب اهمیت سیاسی ساکنین و باغ منزل‌ها به سبب خصوصی بودن و حریم شخصی دیوار به عنوان یک عنصر محصورکننده در جهت حفظ امنیت و حریمیت ساکنین نقش ایفا می‌کند. لذا می‌توان یک طیف برای محصوریت ایجاد نمود که در یک‌سوی آن عمومی بودن و در سوی دیگر خصوصی بودن عملکرد باغ قرار دارد.

در شکل ۲، جمع‌بندی عوامل دیوار به عنوان رسانه خارجی آمده است.

سکونت، باغ مزار و ... هرکدام به سبب عملکرد و نوع کاربران خود، شرایط خاصی را مقوله محصوریت و دیوار باغ ایجاد می‌کند. در گونه عملکردی باغ مزار به سبب اینکه مورد استفاده عموم می‌باشد شاهد گشایش باغ به روی مردم هستیم برای مثال در باغ مانند قدمگاه نیشابور باغ ورودی از محصوریت کمتری برخوردار است (البته لازم به ذکر است در باغی چون مصلی نائین دیوار به قوت خود باقی است و نمی‌توان به‌طور کلی اعمال نظر نمود) و اما هر قدر از عمومی بودن باغ کاسته می‌شود میزان محصوریت و به تبع آن امان‌های امنیتی نیز افزایش می‌باشد در گونه‌های

شکل ۲ - بررسی دیوار به عنوان رسانه خارجی در مقیاس منظر شهری

۵-۲- دیوار؛ رسانه داخلی

منابع

- دیوار در درون مرزهای باغ نیز نقشی رسانه گونه دارد به طوری که با تعیین حدود و ایجاد پس زمینه، به عنوان کرانه در باغ ایرانی عمل می کند و به این بهشت زمینی حدودی مقدس می دهد همان طور که گفته شد این حریم مقدس در صدد انتقال مفهوم و معنای ویژه ای بوده است و به دنبال جدایی مخاطب از جهان مادی و قرار دادن او در دنیایی شبیه سازی شده از بهشت خداوند بر روی زمین است؛ و می توان این گونه گفت که وقتی مخاطب درون باغ قرار دارد خود و بهشتی که ساخته است را در برابر بدی ها و شرها مصون می بیند.
- انصاری، مجتبی، ۱۳۹۴، پاری دآزا: پژوهشی در سنت باغ سازی و منظر پردازی ایرانی: انتشارات گستره.
- مدقالچی، لیلا؛ انصاری، مجتبی؛ بمانیان، محمدرضا، ۱۳۹۳، روح مکان در باغ ایرانی: باغ نظر.
- مسعودی، عباس، ۱۳۸۲، بررسی دیوار به عنوان یکی از اجزای تشکیل دهنده باغ ایرانی، فصلنامه معماری و فرهنگ، سال پنجم
- متدین، حشمت الله، ۱۳۹۹، تاریخ باغ سازی جهان: مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی نظر.
- شاهچراغی، آزاده، ۱۳۹۴، پارادایم های پردیس: درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- منصوری، سید امیر، ۱۳۹۴، پدیدارشناسی دیوار در باغ ایرانی: منظر شماره ۳۲.

۶- نتیجه گیری

- عنصر دیوار در باغ ایرانی یک عنصر فرایعدی است که به مثابه یک حریم و یک چارچوب مستحکم به باغ ایرانی شکل داده و از آن شکل می پذیرد. براساس ادبیات نظری تداوم و پایداری دیوار در باغ ایرانی به دلایلی چون ایجاد خرداقلیم، حفاظت از ساکنین و باغ و اموالشان در برابر دزدان و حیوانات وحشی، روحیه درون گرای مردمان و ایجاد حریم شخصی و نیز احترام به طبیعت به عنوان پدیده ای مقدس می باشد.
- این پژوهش استدلال می کند که اهمیت دیوار در باغ ایرانی تنها به دلیل کارکرد آن نیست. بلکه دیوار در باغ ایرانی نقشی فراتر از کارکردهای مطرح شده دارد و آن نقش دیوار به مثابه یک رسانه روایتگر است. دیوار باغ ایرانی همانند یک رسانه روایی در مقیاس منظر شهری روایت ابعاد مختلف باغ، شرایط زمانی و مکانی، ویژگی های ساکنین آن و... می پردازد. دیوار به عنوان یک رسانه روایتگر بر ادراک و تصویر ذهنی شهروندان و مسافران تأثیر گذاشته و روایاتی از شرایط شهر به آن ها منتقل می کند؛

۱. نمایش شرایط امنیتی، اجتماعی و اقتصادی

۲. نمایش خصوصیات و ویژگی های ساکنین باغ (قدرت و ثروت ساکنین باغ)

۳. نمایش نحوه زیست و آداب زندگی (ویژگی های فرهنگی) ساکنین باغ

۴. نمایش گونه عملکردی باغ

- فرهی فریمانی، م.، حقیقت بین، م.، ۱۳۹۵. واکاوی ادراک ایرانیان در مواجهه با طبیعت (مطالعه موردی، بررسی تولیدات علمی در رشته معماری منظر و حوزه هنر و معماری). مطالعات شهر ایرانی اسلامی.
- فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۹، باغ ایرانی (عکس رخ باغ). در گستره های معماری، تهران: نشر فضا.
- پتروچیولی، آتیلیو، ۱۹۴۵، باغ های اسلامی: معماری، طبیعت و مناظر، ترجمه مجید راسخی: انتشارات روزنه.
- منصوری، سید امیر، ۱۳۹۴، درآمدی بر زیبایی شناسی باغ ایرانی: باغ نظر شماره سوم.
- حقیقت بین، مهدی و علیدوست، ساناز، (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی رمزهای آیینی و فرهنگی در منظرپردازی باغ های ایرانی و چینی. باغ نظر، ۱۶ (۷۷)، ۲۹-۴۲.

The Wall in the Persian Garden as a Narrative Medium on the Urban Scale

Ali Akrami Hassankiyadeh^{1/} Mojtaba Ansari^{*2}

Received: 2024/08/01

Accepted: 2025/11/10

Available Online: 2025/12/21

Abstract

An examination of Persian garden design across various historical periods and climatic regions reveals the consistent and essential presence of the wall as a defining element. There is virtually no example of an Persian garden that does not include a wall, which is deeply intertwined with both the physical and symbolic dimensions of the garden. The wall functions as a multidimensional element that, shaped by diverse factors, provides a framework for preserving the garden's tangible and intangible values. This study adopts a descriptive-analytical approach to investigate the reasons behind the presence of the wall and its multifaceted functions within the Persian garden. It argues that beyond offering benefits such as creating a stable microclimate, ensuring protection from external threats, fostering inward orientation, and maintaining privacy, the garden wall acts as a narrative medium at the scale of the urban landscape. In this context, the wall conveys stories of security conditions, social and economic status, the residents' power and wealth, their lifestyles and customs, and the functional typology of the garden. It significantly influences how both citizens and visitors perceive the urban landscape. The study further introduces the physical characteristics of the wall as a tool for expressing cultural and functional narratives within Persian gardens, analyzing its role in transmitting symbolic and meaningful messages. The findings contribute to a deeper understanding of the wall's role in Persian gardens as a storytelling element and highlight its importance in interpreting the urban landscape.

Keywords: Wall, Persian Garden, Pairidaeza, Pardis, Landscape Elements.

1- Ph.D. Researcher in Landscape Architecture, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

2- Professor, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

* Corresponding Author: Ansari_m@modares.ac.ir

No. 92 / Winter 2025

113-120